

УДК 811.161.2'373.2

А. П. Романченко

ОНІМ ЯК РЕФЕРЕНТ ТА АГЕНТ ПОРІВНЯННЯ

Стаття присвячена дослідженню функціонування порівнянь з онімними компонентами у сучасній українській прозі. Окреслено інформативно-стилістичну та емоційно-стилістичну функції.

Ключові слова: порівняння, референт, агент, онім.

Порівняння в мові розуміють як модель, структуру якої становить три необхідних компоненти: 1) предмет, який порівнюють, — референт (ще об'єкт порівняння, суб'єкт, перший компарат); 2) предмет, з яким порівнюють агент (ще еталон, об'єкт, стандарт порівняння, другий компарат); 3) спільна ознака, за якою порівнюють предмети, — орієнтир (основа) порівняння. Референтом порівняння є предмет або явище, ознаки якого пізнаються за допомогою іншого, агент порівняння — предмет чи явище, що має яскраво виражені певні ознаки. Ознака, яка лежить в основі порівняння і є спільною для референта і агента порівняння, є орієнтиром для операції порівняння. До складу компаративної моделі може входити й показник порівняльних відношень — засіб мовного оформлення порівняльної семантики [19:5]. Необхідним мінімумом утворення порівняння на основі асоціативних зв'язків і відношень між предметами та явищами об'єктивного світу є перших три компоненти порівняльної конструкції [12:6].

У компаративних структурах оніми використовують у ролі референтів та агентів порівняння. Як референти порівняння майстри художнього слова вживають оніми різних розрядів. Найчастіше референтами порівняння є антропоніми. Серед них виокремимо офіційні назви, напр.: *Мар'ян, мов осіння година, прийшов до оселі Волошина [15:646]; Вдома часом кажуть, що впертістю та затятістю Інна схожа на дядька з «Оріона» [5, 6:139]; Корній... зморщений, як стручок, хоча й літами не старий [5, 5:12]; Де тільки яка заворуха на ярмарку... безперемінно й Інокентій там треться, уже водить за собою ватагу шибайголів у сивих шапках, виграє очима, як вовк біля кошари [18:18–19]; Тамара, як тигриця, берегла тебе [10:165].* До цієї ж групи відносимо

й імена священнослужителів, які, щоправда, відрізняються оформленням від офіційних імен інших людей: *...отець Миколай велетенською темно-синьою крашанкою завзято котиться до хати... перекочується через поріг і одразу ж, гусаком, налітає на Вікентія Петровича [15:417]. Рідше в компаративних структурах використовують усічені й зменшено-пестливі наймення персонажів, напр.: *...Катря із-за спини кішкою вчепилась... [5, 7:405]; Похнюпився, згорбився Данько, наче дід [5, 2:15]; ...на крижині упертим вузликом стояв її Миколка [16:52]; Стопочка стрілою вилетів на другу половину оселі... [16:160].**

Власне ім'я, вживаючись у формі множини, може набувати в художньому творі здатності до узагальнення, ставати певним символом. Оникій Безбородько, характеризуючи політика, говорить так про нього: *І думає він, ніч, і думає другу, і третю, щоб ці Данили снопами лягли біля снопів чи зігнулися рабами перед новими правителями [16:158].* Для таких політиків усі хлопці, які мають упертий, нескоренний характер, шукають правди, думають про простих людей, як один із персонажів, звуться Данилами.

Прізвища в компаративних структурах використовуються рідко. Здебільшого на прізвище в прозових творах називаються негативні персонажі (*... Плачинда корком вилетів з натовпу! [15:30]; ...Магазинник ... розумівся на соціалізмі, мов крїт на зорях, і, звісно, ніякої приязні не мав до нього... [16:151]*) або військові чи моряки (*Фашисти б'ють, не підступити, а Кравцов вужем проліз і витяг ад'ютанта, можна сказати з того світу... [10:94]; А бесіда була, видно, гарячою, бо за якийсь час Сперанський кулею вилетів звідти, червоний як рак... [5, 1:232]; Як туча став Ягнич [5, 6:49]*).

Історичних осіб в компаративних структурах називають на ім'я (*Євпраксія була легенька, мов хмаринка, сяяла вся золотом і молодістю... [6:44]; Генріх метався, щоб скинути з себе тягар провини, як вовк — капкан [6:95]; на прізвисько (... навіть син його Мономах ставав славнішим за власного вітця... [6:13])* чи на прізвище (*Сам же Котовський, як вихор, на ясній коні, срібногривім... [17:75].*

Імена персонажів можуть мати, хоч і набагато рідше, двокомпонентну антропонімну структуру: ім'я та по батькові або ім'я і прізвище. Перша з них у компаративних побудовах, як і загалом у художніх текстах, використовується для називання інтелігентів, зокрема вчителів, та осіб високого соціального становища, зокрема панів.

Напр.: *Степан Васильович, мов заєць, петляє з вулички у вуличку... [15:559].*

Для іменування простих людей письменники використовують другу модель: *... не то крізь сміх, не то крізь плач попрохала його (тут Левка) задержувата, акуратна, мов горсточка льону, Христина Гордієнко [15:57]; Журавлистий, неквапний, мов добра година, Лаврін Гримич ...одразу ж ошелешив лісника [16:114].*

У ролі референтів порівняння можуть виступати оніми міфологічного, релігійного і фольклорного походження (Адам, Єва, Іуда, Муза, Ерот, Мамай). У деяких компаративних ситуаціях простежується зв'язок носія імені з агентом порівняння за властивостями та характером. У такому разі порівняння лише підсилює ці особливості, напр.: *Один лише Іуда, як гендляр, позбавлений честі носити зброю... [15:180]; ...в уявній фаті близько тулилася до Сергія перед тим лихим та веселим, як біс, Мамаєм... [5, 4:550].* Козак Мамай — відомий персонаж українського фольклору, художньої прози та народних картин. На картинах його зображували із загадковою усмішкою характерника-чародія.

В аналізованих конструкціях використовуються й зооніми — клички собак і коней. Собаки при цьому характеризуються за зовнішнім виглядом, за особливостями голосу, за манерою поведінки: *Від клуні з гавканням зривається, кудлатий, як свіжий сніп гороху, Барбос... [15:224]; Налетів Заливай, як демон, і без ніякого попереднього слідства просто задавив тугу рись [2:132].*

Тісний зв'язок між кличкою собаки і його особливостями виявляється в таких синтаксемах, коли вони порівнюються за ознакою голосу чи руху. Рушай рухається швидко, стрімко, як вихор, а Заливай гавканням нагадує фагот — музичний інструмент зі звуком низького тембру: *Спущений Рушай ішов вихором уперед [2:174]; Дзвінко розсипалась сміхом Наталка, викликаючи луну, а навколо неї стрибає і гавкає, як фагот, Заливай... [2:161].* Останній приклад засвідчує перехресний повтор у порівнянні, де фагот виступає то агентом, то референтом порівняння. Пор.: *Диригент енергійно замахав паличкою, фагот загавкав, мовби пес... [2:157].*

Коні, які порівнюються з вітром, стрілою за темпом руху, мають відповідні клички — Ластівка і Орлик: *Моя Ластівка прудкіша за вітер [10:310]; Орлик стрілою поніс його туди до гаю! [17:84].* Назви гіпо-

німів до гіпероніма «птаха», переосмислившись, дали зооніми — клички коней.

Топоніми як компоненти компаративної структури використовуються досить рідко, виконуючи інформаційно-стилістичну функцію: *Дунай темнів унизу, як прітва [5, 1:316]*. М. Р. Мельник зауважує, що інформаційно-стилістичний вжиток власної назви майже завжди супроводжується емоційно-стилістичними елементами [11:98]. У даному випадку Дунай символізує загрозу, щось лихе, відображаючи психологічний і фізичний стан німця, який ледь не звалився з високого берега в річку. Сказане підсилюється вдалим порівнянням.

Серед агентів порівняння виокремлюємо однокомпонентні антропоніми (офіційні імена: Марія, Платон, Ярош, Панас, Хома, Петро, Фріц, Роман, Корній; неофіційні імена: Миколка, Любка, Янка). Напр.: *Найбільший дзвін чимсь нагадував діда Корнія, коли той у потемнілому брилі виходив із степових вечорів [16:16]; Здоровенний, вищий за Хому, в чорних навушниках, з блукаючими дикими очима [15, 1:316]*. Одна особа порівнюється за віком з іншою за віком, за здібностями, зростом, поглядом, зовнішніми даними, вчинками тощо: *...висунулась з юрби сива жіноча постать, хіба на яке століття молодша від Опанаса [14:192]; Я не стрічав ... кращого за діда Яроша виконавця чумацьких пісень... [15:392]; І хоч затяжким було для нього весло, але в очах, як і Миколка, тримав цілі броди синьої радості... [16:37]; Гарна, як янгол. Біловолоса, мов сама Євпраксія... [6:183]*.

Агентами порівняння є особи, які названо на прізвище, на ім'я по батькові, на прізвисько. Особливо виразним є порівняння, коли в ролі агента порівняння виступають історичні особи з відомими читачеві рисами, вчинками, напр.: *Це ж ви, як Петлюра, євреїв громили! [17:82]; Понурився, як Тарас на засланні!.. [5, 6:39]; Повинен я на Чернишевського рівнятись? Ах! Чи, може, на Тараса [17:153]*.

Нічим не відрізняються компаративні конструкції з агентом порівняння — персонажем, названим на прізвище. Порівнюються особи за різними зовнішніми або внутрішніми ознаками, властивостями чи вчинками, напр.: *У своїй доброті ця дівчинка з янгольськими очима так само безжально-жостока, як і Забуш, як імператор, як усі ті, хто дбає передовсім про себе... [6:247]; Я людина пряма, і не буду крутитися, як Вітряк! [10:462]*.

Перлокутивний ефект мають ті компаративні структури, де агентом порівняння є фольклорні, міфологічні та релігійні образи, оскільки такі компаративні ситуації великою мірою спираються на пресупозицію, на фоніві знання читача, напр.: *Терпить люд, як Ісус на хресті [15:449]; ...сидить у своєму кабінеті при світлі лампи і вдень, як Діоген у бочці... [5,5:24]; ...цигикає на гармошці шахтарський підліток, серйозний, незворушний, як юний Будда... [5, 4:206].*

Обираючи агентом порівняння оніми на позначення осіб, відомих у сфері культури, літератури, письменник розраховує на певну реакцію читача, на вплив адресанта в емоційно-оцінному плані, напр.: *Немов той Дант у пеклі, стою серед бандитів і злочинців [17:48]; За Ягничем, як за Кантом, можемо звіряти час... [5, 6:45].*

У художніх творах теоніми використовують порівняно рідко, напр.: *Ці люди мали здатність до співу! Співали, як Орфеї, як давні твої боги, ні, краще за богів!.. [5, 6:24].* У цьому прикладі спостерігаємо явище сенсифікації агента порівняння. Відомо, що Орфей, за давньогрецькою міфологією, був чарівним музиком і співаком. У такій компаративній структурі фіксуємо не просто порівняння, а порівняння, яке супроводжується наростанням ознак, вказівкою на перевищення здібностей агента.

Як зазначає Ю. О. Карпенко, значна кількість слів, вийшовши з античної міфології, порвала чи значно послабила зв'язок з нею. Такі слова зараз сприймаються носіями мови як такі, що існують без будь-якого зв'язку з античною міфологією: лабіринт, муза, гігант [9:94]. Вважаємо, що в компаративних ситуаціях, наявних у прозових творах, більше можливостей для акцентування такого зв'язку, напр: *Імператор заліг у глибинах палацу, мов Мінотавр у Лабіринті [6:217].*

Чи не найбільше функціональне навантаження в художньому тексті мають оніми літературного походження. Їх розуміння сприяє розумінню тексту, «його глибинних підтекстових змістових шарів» [8:69]. У тканині твору такі власні назви, використовуючись у компаративних структурах у ролі агента порівняння, «дають неоціненну інформацію для інтерпретації цього тексту» [8:69] в цілому та для сприймання художнього образу зокрема. У згаданих компаративних ситуаціях велику роль відіграють фоніві знання читача. Напр.: *Босий стояв перед жіноцтвом, тонконогий, як Дон-Кіхот, в безглуздім своїм галіфе, без чобіт... [5, 4:377]; Тут — хто більший, хто менший — але*

всі невтомні, усі як Фаусти [5, 4:467]; Я в селі — як Онегін у Петербурзі [10:101]; Часто я самотній, ніби Крузо, Виглядаю з-за обрїю кораблів [14:113]; При таких літах — і така у вас, прости Господи, мордяка! Як у Мефістофеля [2:50].

Значно частіше, ніж у ролі референта порівняння, у компаративних побудовах використовуються в художніх текстах топоніми в ролі агента порівняння. Автори творів залучають для порівняння такі географічні назви, які адекватно сприйме читач. Як зауважує Е. В. Боева, топоніми експресивні й стилістично марковані [4:46]. Уживаний в компаративних ситуаціях топопростір обов'язково має бути зрозумілим для відповідного декодування читачем образу, сюжету, події. Напр.: *Того року трави і пшениці стояли, мов Дунай... [15:213]; — Ба-чите, ми формою, як Італія [5, 5:25]; ...ти носив лиш ненависть і лють В своєму серці кам'янім і дикім, Свободи не любив, як Ватикан Корана... [14:150].*

В аналізованих структурах одночасно референт і агент порівняння можуть бути виражені онімами на позначення реальних чи нереальних осіб. У зібраному матеріалі спостерігаємо, що один персонаж художнього твору порівнюється з іншим або одна історична особа порівнюється з іншою історичною особою. Таким чином, можна виокремити різновиди порівнянь у межах онімічних компаративем: 1) вигаданий персонаж — вигаданий персонаж; 2) невикладаний персонаж — невикладаний персонаж; 3) вигаданий персонаж — невикладаний персонаж. Перші два різновиди поширені в художніх творах приблизно однаково. Існування таких різновидів і їх вживаність пояснюється тематикою творів. У художніх творах на історичну тематику ширше використовується другий різновид, напр.: *...Генріх мав мало не стільки літ, як великий князь Всеволод, годився б Євпраксії в батьки [6:79]; Янка, як і Мономах, була донькою Всеволода від роменської царівни Марії... [6:21]; Папа Уран виявився хитрішим за грецького імператора Комніна [6:257].*

Вигадані художні образи порівнюються в межах одного твору в таких ситуаціях: *...чим Плачинда гірше Варави? [15:335]; Фросина вміє себе краще захистити, аніж Марян [15:172].* Досить рідко автор порівнює вигадані персонажі з реальними особами, напр.: *А в Петра, як у Сквороди, тільки книжки [10:300].*

О. Ю. Карпенко стверджує, що в будь-якому тексті власні назви становлять 5 % його обсягу [8:68]. Зібраний нами фактичний матеріал

(понад 5 тисяч компаративних ситуацій) засвідчує, що приблизно в 4 % (майже 200 конструкцій) наявні оніми як референти чи агенти порівняння, без урахування тих випадків, коли онімна лексика просто поширює порівнювані об'єкти. Референтами та агентами порівняння оніми є у 81 і 87 випадках відповідно. Онімну ж лексику як референт і агент порівняння в одній компаративній ситуації зафіксовано в 4 рази менше (всього понад 20).

Беручи до уваги виокремлені функції ФСП компаративності в сучасній українській літературній мові [13], відзначимо, що з одинадцяти функцій субполя власне компаративності у п'яти активну роль відіграють антропоніми та інші розряди онімів, які входять до складу конструкцій із семантикою порівняння. У межах компаративних структур онімна лексика реалізує власне нерівність, адеквативність, власне рівність, модальну рівність, ірреальну рівність. Перші дві функції виявляються в підзоні власне компаральності, а інші — у підзоні еквативності.

Функція власне нерівності реалізується в мовленні тоді, коли заперечується однаковість двох порівнюваних предметів чи осіб. Вона виражається за допомогою синтаксичних конструкцій зі сполучниками *не так, як; не те, що* тощо. Суть функції власне нерівності — «показати різницю, відмінність якісних або кількісних відношень двох порівнюваних до чогось третього» [7:185], напр.: *Та й на виду Зося не згірша за Христину* [15:542].

Під адеквативністю розуміємо значення компаратива, що вказує на більшу міру вияву ознаки в одного її носія порівняно з другим, якому притаманний вищий ступінь такої ознаки [1:210] і який є агентом порівняння та займає правобічну позицію в компаративній структурі. Функція адеквативності реалізується в конструкціях із прийменником *від/од* (або без нього) та родовим відмінком іменника, а також із сполучником *ніж/як/чим* та іменником у називному відмінку. Напр.: *Та Іван Антонович сам хитріший за всіх хитрих* [5, 1:306]; *Вранці діти прокинулися раніше, ніж Дарія Олександрівна* [3:239]; *В усьому Дорохтей був обережніший і скупіший за батька* [15:240].

Найпоширенішим засобом вираження функції власне рівності є речення, до складу яких входить конструкція *такий же... як і* та її варіанти. Найчіткіше виражена функція власне рівності в конструкціях

з обома частками одночасно, хоч вони в мовленні не є частотними, напр.: *Наталка, така ж насуплена, як і батько... шила унти...* [2:182]. Речення, у яких реалізується названа функція, можуть містити корелятиви *такий самий, якраз такий, чисто такий, точно такий*, напр.: *...Роман грізно витріщився на сестру, а Василь посміхнувся, підвів брову точнісінько так, як батько* [16:180].

На відміну від власне рівності, що вказує на однаковість порівнюваного з агентом порівняння, в основі модальної рівності лежить встановлення їх подібності. Модальна рівність може виражатись у конструкціях із сполучниками *як, мов, наче* та ін., із валентно недостатніми словами (*нагадувати, схожий, подібний тощо*), з орудним порівняльним, напр.: *...хотіла б стати лавром, як Дафна, соняшником, як Клітія, кущем калини або тополею...* [6:114].

Під ірреальною рівністю розуміємо цілковиту ірреальність, суть якої полягає в тому, що одна людина уподібнюється певному реальному чи уявному предмету або персонажеві. Схожість, яку виражають сполучники *ніби, мовби, начеб* та інші з часткою *би*, мінімальна, швидше образна, уявна, напр.: *...а Христина, ніби м'яч, вилетіла в протилежащий (бік)...* [15:67].

Отже, оніми відіграють важливу роль у компаративних структурах, виконуючи інформаційно-стилістичну та емоційно-стилістичну функцію.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М., 1966.
2. Багрянний І. Тигролови. — Кіровоград, 2000.
3. Барка В. Жовтий князь. — К., 1989.
4. Боева Е. В. Художній топос в авторському всесвіті В. Винниченка // Записки з ономастики. — Одеса, 2003. — Вип. 7.
5. Гончар О. Твори в 7-и томах. — К., 1987. — Т. 1, 2, 4, 5, 6, 7.
6. Загребельний П. Євпраксія. — К., 1987.
7. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. — К., 1992.
8. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження // Записки з ономастики. — Одеса, 2000. — Вип. 4.
9. Карпенко Ю. О. Антична міфологія як поетична зброя // Записки з ономастики. — Одеса, 2002. — Вип. 6.
10. Коломієць О. Вибрані твори: в 2 т. — К., 1988. — Т. 2.

11. Мельник М. Р. Особливості ономастичного простору поезій Ліни Костенко // Записки з ономастики. — Одеса, 2003. — Вип. 7.
12. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. — К., 2000.
13. Романченко А. П. Прагмалінгвістичні параметри функціонально-семантичного поля компаративності в сучасній українській літературній мові. Дис. ... канд. філол. наук. — Одеса, 2009.
14. Симоненко В. Лебеді материнства. — Дніпропетровськ, 1989.
15. Стельмах М. Хліб і сіль. — К., 1967.
16. Стельмах М. Чотири броди. — К., 1989.
17. Тичина П. Твори. — К., 1976.
18. Тютюнник Г. Вир. — К., 1990.
19. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, 1998.

Романченко А. П.

ОНИМ КАК РЕФЕРЕНТ И АГЕНТ СРАВНЕНИЯ

Статья посвящена изучению функционирования сравнений с онимными компонентами в современной украинской прозе. Описаны их информативно-стилистическая и эмоционально-стилистическая функции.

Ключевые слова: сравнение, референт, агент, оним.

Romanchenko A. P.

ONYM AS THE REFERENT AND AGENT OF SIMILE

The article is dedicated to the study of functioning of similes with onymic components in modern Ukrainian prose. Their informative-stylistic and emotive-stylistic functions are described.

Key words: simile, referent, agent, onym.